

Семен ГОНЧАРЕНКО, Юрій МАЛЬОВАНІЙ

Гуманізація і гуманітаризація освіти*

Гуманізація освіти, безперечно, означає максимально можливу індивідуалізацію навчально-виховного процесу. Вона надто ускладнюється за умови фронтальної роботи з класом. Як правило, в ній беруть участь лише діти, здатні проявити вербальну пізнавальну активність, але у невідгідне становище потрапляють ті, в кого домінує практичний інтелект або переважає емоційно-образне мислення. Фронтальні форми навчання не дають можливості учителеві повною мірою врахувати індивідуально-типологічні особливості кожного учня. Зрозуміло, що учень із слабким типом нервової системи може працювати лише в своєму генетично заданому ритмі.

Визнання гуманізацією освіти учня головною діючою особою всього навчально-виховного процесу означає, по суті, **особистісно орієнтоване навчання**. Однак щоб зробити школяра справжнім суб'єктом освітнього процесу, треба кардинально змінити всю технологію цього процесу. Організація особистісно орієнтованого навчання вимагає опрацювання таких педагогічних технологій, які ставлять за мету не нагромадження знань і вмінь, а постійне збагачення досвідом творчості, формування механізму самоорганізації і самореалізації особистості кожного учня.

У навчальних програмах і підручниках мають бути закладені всі необхідні передумови для оволодіння тими видами діяльності, які дають учневі широку орієнтацію в системі суб'єктно-суб'єктних відносин, де він виступає як активний творець цих відносин, а не лише їх споглядач. Реалізація такого завдання потребує іншого підходу до предметного навчання (не як до замкнутого в своєму змісті наборі окремих предметів), до виділення й моделювання видів діяльності, через які учень активно ставиться до світу. Конкретні знання (точніше, їх система) є при цьому засобом пізнання й перетворення дійсності.

Завданням особистісно орієнтованого навчання найбільше відповідає побудова предметного навчання за інтегрованим типом, бо дає можливість виявити ставлення учня до навколишнього світу, який є для нього цілісним, всебічним, динамічним. Така побудова навчальних предметів сприяє формуванню в учнів цілісної наукової картини світу, жорстко не обмежуючи кута зору (через фізику, біологію, хімію, історію тощо), дає можливість самому учневі обрати «опорні» знання з різних наук з максимальною орієнтацією на власний досвід, який склався в нього під впливом як попереднього навчання, так і ширшої взаємодії з навколишньою дійсністю. Навчання, звичайно, є важливим джерелом становлення суб'єктного досвіду, але далеко не єдиним.

При інтегрованому підході до побудови предметного навчання змінюється уявлення про навчаюче (соціокультурне) середовище. Це не просто освітнє середовище (навіть оптимально побудоване), а спеціально організований простір для освоєння різних видів і форм людської діяльності, де учень оволодіває науковими знаннями, досвідом емоційно-ціннісного ставлення до світу речей і людей, досвідом спілкування, взаємодії, ніби розкриває себе для світу, з яким внутрішньо

взаємозв'язаний, не протистоїть йому лише як «пізнавач». Таке навчальне середовище є розвивальним. Однак воно не нав'язує учневі шлях розвитку через нормативну побудову його діяльності, а створює більш вільні умови, надаючи школяреві можливість самому визначати траєкторію індивідуального розвитку.

Таке соціокультурне середовище має бути створене в дванадцятирічній школі, де учень зростатиме й розвиватиметься передусім як носій суб'єктного досвіду, що сприймає навколишній світ через призму цього досвіду, змістом якого є особистісно значущі цінності. Розкрити зміст суб'єктного досвіду школяра, максимально спиратися на нього при організації навчання — основне завдання вчителя. Важливо враховувати, що, пізнаючи світ, учень користується «передзнанням», яке формується культурою, що його оточує. Тому, здійснюючи особистісно орієнтоване навчання, учитель має починати не з повідомлення знань (уведення наукової інформації), а з виявлення відповідного суб'єктного досвіду учнів, щоб потім, спираючись на нього, формувати наукове знання (поняття). Це передбачає принципово іншу схему уроку, інші форми спілкування учителя й учнів. Опрацювання технології особистісно орієнтованого навчання є одним з найважливіших завдань дидактики.

З гуманізацією навчально-виховного процесу пов'язана потреба виховання в учнів і студентів зацікавленості в об'єктивному оцінюванні їхньої праці, подоланні вічного страху перед негативною оцінкою. Безумовно, нові підходи в оцінюванні результатів навчання повинні будуватися на базі категоричного імперативу внутрішньої дисципліни школяра, а не на системах примусу. Оцінка навчальних досягнень (саме досягнень, а не невдач) має бути вилучена із засобів покарань. У цьому, а також у забезпеченні безумовної об'єктивності оцінювання слід передусім вба-

*Закінчення. Початок у № 2, 2001 р.

ОСВІТА — XXI СТОЛІТТЯ

чати його гуманізацію. Гуманізація оцінювання передбачає повноцінну реалізацію всіх його основних функцій — навчальної, діагностико-коригуючої, стимулюючо-мотиваційної, виховної і, нарешті, контролюючої, яка поки що, на жаль, переважає над іншими.

Однак важко погодитися з окремими методологічними підходами, які нині пропонуються у зв'язку з реформуванням системи оцінювання і які, на наш погляд, не мають нічого спільного з гуманізацією. Йдеться, зокрема, про те, що будь-яка оцінка вважається позитивною і дає учневі право не лише безперешкодно переходити з класу в клас, а й одержувати відповідний документ про загальну середню освіту. Реалізація цієї ідеї може призвести до девальвації такої освіти, істотного зниження її рівня в країні. Визнання можливості здобути загальну середню освіту без засвоєння певних навчальних курсів викликає законне запитання: що ж тоді слід розуміти під загальною середньою освітою? Які саме результати вона повинна включати обов'язково? І для чого тоді в школі вивчаються навчальні предмети, які, виявляється, можна не засвоювати?

Гуманізація освіти потребує чіткої відповіді на запитання: за яких умов можна вважати, що учень закінчив обов'язковий курс навчання і здобув середню освіту? Її, на наш погляд, має містити Державний загальноосвітній стандарт, який, нагадаємо, відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» і визначає державні вимоги до освіченості учнів і випускників шкіл. Інша справа, що при опрацюванні таких вимог не можна ігнорувати, як це спостерігається в підготовленому першому варіанті освітнього стандарту для основної і старшої школи, реальні навчальні можливості школярів, з одного боку, і справді загальноосвітню цінність пропонованого змісту — з іншого. Лише за таких умов нам не доведеться шу-

кати вихід із глухого кута, у який ми самі себе заганяємо. Тут варто врахувати повчальний міжнародний досвід. Наприклад, англійський парламент прийняв спеціальний закон, який визначає вимоги до рівня середньої освіти в країні. На основі цього закону Департамент науки і освіти сформулював умови, за яких можна вважати, що учень успішно завершив навчання в середній школі й здобув повну середню освіту. Крім того, Департамент затвердив і оприлюднив екзаменаційні тести, за допомогою яких визначається необхідний рівень засвоєння навчального матеріалу, якому відповідає не лише чітко окреслене коло знань, а й ряд інтелектуальних умінь: планувати роботу, висловлювати гіпотези, вести дослідження, тлумачити результати експерименту, робити висновки тощо.

Нині дуже важливо знайти розумний баланс між традиційною системою контролю й оцінювання знань учнів і тією, яка ефективно використовується в багатьох країнах світу. Це не лише сприятиме вдосконаленню самої системи, а й підготує наших учнів до оцінювання знань за допомогою будь-якої міжнародної методики, що особливо важливо у зв'язку з розширенням міжнародних зв'язків та інтеграцією України у світовий освітній простір. У системі контролю мають активніше використовуватися завдання на перевірку різних видів діяльності, треба збільшувати питому вагу завдань на застосування знань у невідомій ситуації і якісних завдань на пояснення навколишніх явищ, посилити увагу до виявлення помилкових уявлень учнів, установлення причин їх виникнення і опрацювання коректуючої методики, включати завдання, різні за формою пред'явлення (завдання з вибором відповіді, завдання з вільними відповідями, практичні завдання тощо), а також завдання, в яких інформація подається у вигляді таблиць, графіків, діаграм тощо.

Запроваджуючи нову форму тестового контролю, не слід забувати, що від «чистого тестування» (тобто тестів, в які включено лише завдання з вибором відповіді) відмовилися всі країни світу. І дуже шкода, що в Україні використовують в основному лише традиційну форму контролю, нав'язуючи старі методику. Причому до тестів уводять, як правило, завдання на перевірку знань фактологічного матеріалу або розрахункові задачі.

Якщо розглядати гуманізацію освіти не з вузьких, суто прагматичних позицій, а як складне системне чи інтегративне утворення, основним завданням якого є створення всіх умов для розкриття здібностей особистості, задоволення її потреб в інтелектуальному, духовному, моральному й фізичному розвитку, то в ній можна виділити кілька аспектів (або принципів), а саме: 1) гуманітаризація освіти; 2) її фундаменталізація; 3) діяльнісне спрямування і 4) національний характер освіти. Основна суть гуманізації освіти — її орієнтація на формування переконань особистості, що розуміються в широкому значенні як формування наукової картини світу, її світогляду і прагнення до його реалізації в емоційній (гуманітаризація), інтелектуальній (фундаменталізація) і вольовій (діяльнісне спрямування) сферах. Крім того, інтегративною якістю особистості є її національний менталітет, який надзвичайно впливає на все життя як окремої людини, так і всього суспільства, країни в цілому і який, очевидно, повинен враховуватися і в освіті (національний характер освіти).

Найчастіше в публікаціях, у виступах більшості науковців гуманітаризація освіти розглядається занадто спрощено. Одні все зводять до формального перерозподілу навчального часу на користь предметів гуманітарного циклу за рахунок інших предметів. Інші додають до цього необхідність значного збільшення обсягу знань з традиційно гума-

ОСВІТА — XXI СТОЛІТТЯ

нітарних наук. Нарешті, особливо популярними є пропозиції увести в школах і вищих навчальних закладах на доповнення до існуючих, традиційних гуманітарних предметів цілий ряд ще більш гуманітарних предметів і людинознавчих курсів.

Не заперечуючи певної користі від таких заходів, вважаємо, що зведення процесу гуманітаризації лише до вдосконалення гуманітарної компоненти освіти не дасть очікуваних результатів. Таке суто директивне запровадження гуманітарного «всеобучу» не приведе до істотних якісних змін. Великий обсяг гуманітарних знань може добре поєднуватися з низькою загальною культурою й бездуховністю тих, хто ними володіє. Можна засвоїти всю сукупність чи більшу частину конкретних гуманітарних знань і не мати високої моральності.

При такому розумінні гуманітаризації освіти мимоволі складається, по-перше, неправильне враження, ніби вона зовсім не стосується природничо-наукових, технічних і технологічних знань, за винятком, можливо, досить цікавих і важливих аспектів вивчення історії і філософії науки, техніки й технології, а також художніх творів, у яких йдеться про розвиток науки і техніки. По-друге, сучасна мода на гуманітаризацію освіти в розглянутому вище вузькому значенні, підтримана у свій час рядом нормативних документів освітнього відомства, є досить небезпечною тенденцією чергового перекоосу чи дисбалансу в загальній освіті, проявом поширеного нині в усьому світі педагогічного антисцієнтизму (антинауковості).

Гуманізація і гуманітаризація освіти безпосередньо пов'язані з проблемою її духовності. Освіта України поступово наближається до розв'язання проблем відродження духовності школи. Педагоги разом із суспільством починають усвідомлювати всю складність цієї проблеми, її неоднозначність і пробують, у міру свого розуміння, увести це по-

няття в навчально-виховний процес і передусім у процес виховання. Хотілося б, щоб правильне розуміння духовності й побудоване на ньому виховання духовності стали основою моральної стійкості дітей і молоді. Тим часом у сучасних педагогічних колах поширюється черговий міф, ніби духовний світ людини формується лише за рахунок морального, естетичного чи релігійного пізнання світу, а наука стоїть десь ніби збоку в цій духовності. Починають протиставляти духовність і науковість. А духовність у сучасному світі — це далеко не релігійність, це наукові знання, вміння розібратися в світі, в якому ми живемо.

У світському вихованні духовність часто ототожнюється з культурою, яку виробило людство, і з усім тим, що спрямоване на освоєння культури, створення культури особистістю. Духовність особистості ототожнюється з творчою духовною діяльністю людини. З цієї точки зору ми певною мірою віддаляємося від теологічного розуміння духовності, стаємо на позицію наукового, загальнокультурного її розуміння.

У розбудові педагогічної системи, орієнтованої на виховання духовності в дітей і молоді, важливу роль має відіграти грамотне, неспекулятивне відображення в освіті національної культури, бо саме вона є певною мірою вираженням духу народу, в тому числі вираженням і смислів, і відношень, і моральних норм. Це свідчить про те, що будь-яка культура в своїй основі є духовною. Але треба бачити цю духовність, треба бачити, через які канали вона вноситься в культуру.

Духовність — це внутрішня сфера самовизначення людини, її апріорна здатність будувати свій власний світ домагань і оцінок та відображати через свій інтелектуальний і морально-психологічний потенціал дійсність, «світ речей» і «світ людей» відповідно до свого ідеалу життя і людської гідності. Вона водночас і пере-

дусім є індивідуально-особистісною категорією. Духовність належить людині, вона завжди персоніфікована, хоча і «дозволяє» собі виступати і в суспільних формах.

В запалі дискусії про взаємодію і співвідношення гуманітарної і природничо-наукової та технічної культур в освіті ми знову «проскочили» момент істини й на тлі посилення антинаукових тенденцій і чергового спалаху інтересу до містичного, на тлі байдожого ставлення держави до стану природничих і технічних наук маятник громадської думки гойднувся в протилежний бік. У навчальних закладах астрологія витісняє астрономію, знання замінюються інформацією, розуміння — запам'ятовуванням фактів, мистецтво — шоу-бізнесом і т. д. Кожна з таких підмін є симптомом бездуховності, домінуванням технократизму тощо. Деякі українські «вчені» кинулися в черговий раз спростовувати теорію відносності Ейнштейна і квантову механіку, «відкривати» торсійні поля та ін.

Гуманітаризація освіти розглядає гуманітарну, природничу й технічну освіту не як антиподи, а як дві складові єдиного цілого. Отже, йдеться не про пріоритети однієї освіти над іншою, а про пошуки шляхів поліпшення однієї і другої в їх єдності. Багато вчених вважають, що існує проблема не двох культур, а культури і безкультур'я.

Узятий сьогодні курс на гуманітаризацію освіти має привести до зближення природничо-наукового й гуманітарного знання, цих двох гілок людської культури, які останнім часом небезпечно розійшлися. Діалог «фізиків і ліриків», що лунав у середині минулого століття, повинен перерости в дует, де важливими є злагодженість і гармонія, а не те, хто з партнерів співає голосніше. Гуманітаризацію освіти в широкому розумінні слова ми розглядаємо як формування в людини особливого, власне людського ставлення до навко-

ОСВІТА —
XXI СТОЛІТТЯ

лишнього світу й до самої себе, до своєї діяльності. Вона передбачає зміну орієнтирів у визначенні освітніх ідеалів — відмову від технократичних підходів і переорієнтацію освітнього процесу на формування передусім духовного світу особистості, утвердження духовних цінностей як першооснови при визначенні мети й змісту освіти, «олюднення» знань, формування цілісної гармонійної картини світу з повноцінним відображенням у ній світу культури, світу людини. Гуманітаризація освіти — це пріоритет творчого начала в усьому, що стосується навчання й виховання. Ніякої справді гуманітаризації не станеться, якщо творче в навчанні не стане справді творчим.

Гуманітаризація освіти протистоїть її технократизму, тобто спрямуванню на підкорення людини лише служінню науково-технічному прогресу, який став символом віри багатьох учених і техніків, перетворився в самоціль. Проте, як відомо, досвід історії однозначний: соціальний прогрес давався тільки там, де думали передусім про людину, а не про ті чи інші навіть найважливіші, окремі символи її буття. Чи не приведе піклування виключно про науково-технічний прогрес до того, що сам він, перетворившись у єдиний і абсолютний сенс діяльності людства, втратить будь-який глузд? Сьогодні стає дедалі очевиднішим, що технократичне мислення практично вичерпало свої можливості в галузі техніки й виробництва і стає гальмом науково-технічного прогресу.

Наука зблизилась нині з технікою, стала в багатьох випадках безпосередньою продуктивною силою і дистанціювалась від людини. Це стосується навіть природознавства, педагогіки і психології, де почали переважати технократичні орієнтації. Техніка прагне включити в себе науку про людину, розглядаючи її не як суб'єкта свідомої діяльності, а як гвинтик, як ланцюг, як компонент більш чи менш складної тех-

нічної або соціотехнічної системи.

Науково-технічний прогрес, розвиток техніки, створення нових науковомістких технологій подвійно впливає на культуру — формує її й деформує. Наслідком технічного прогресу є дегуманізація і дегуманітаризація освіти, що в принципі суперечить стратегічним потребам суспільства. Формуються покоління технократів, здатних заради демонстрування інтелектуальних можливостей техніки нехтувати життєвими інтересами людства.

Технократизм чи технократичне мислення не слід вважати невід'ємною рисою лише представників науки взагалі й технічного знання зокрема. Воно може бути притаманне й політичному діячеві, і представникові мистецтва, і гуманітарію. Технократичне мислення — це світогляд людини, істотними рисами якого є примат засоби над метою, часткової мети над смислом і загальнолюдськими інтересами, символу над буттям і реальностями сучасного світу, техніки (в тому числі і психотехніки) над людиною і її цінностями. Для технократичного мислення не існує категорій моральності, совісті, людського переживання й гідності. Яскравим прикладом прояву технократизму мислення може бути такий факт. Один учений світового рівня, коли йому запропонували підписати лист із закликом заборонити атомну зброю, відповів, що політикою не займається, а вибух бомби над Хіросімою оцінив як гарну фізику. Його не схвилювало те, що під час вибуху загинуло майже двісті тисяч ні в чому не винних людей. Лише технократи могли збудувати атомну електростанцію поблизу столиці, зекономивши при цьому на захисті реaktorів від аварії.

Характерною особливістю технократичного мислення є погляд на людину як на компонент системи, котрий можна навчати, програмувати, як на об'єкт найрізноманітніших маніпуляцій, а не як на особистість з властивими їй

не лише самодіяльністю, а й свободою щодо можливого простору діяльності. Технократичне мислення в освіті розглядає учня як певний інженерно-технологічний механізм, яким можна керувати за допомогою зовнішніх впливів, нових педагогічних технологій, загальних стандартів і нормативів. Звідси уявлення про якийсь універсальні педагогічні засоби й технології, які ось-ось буде знайдено і відсутність розуміння того, що чудо педагогічних технологій (для всіх учителів і всіх дітей) у принципі не може бути. Треба чітко усвідомити, що дитина — це не «чиста дошка», на якій можна написати все, що завгодно, а особистість, яка розвивається. Вдаючись до метафори, можна також сказати, що коли легко пишеться, то так само легко і стирається написане. А для багатьох це дошка, натерта воском, — нічого за власним бажанням на ній не напишеш.

Гуманітаризація освіти покликана розв'язати ще одну важливу проблему, пов'язану з технократизмом мислення. Справа в тому, що технократичне мислення, як духовно порожнє, спустошливо діє на культуру. І тут не повинно заспокоювати протиставлення двох культур: гуманітарної і технічної чи технократичної. Вихідне протиставлення художньої інтелігенції і вчених непомітно трансформувалось у протиставлення гуманітарної і технічної культур. Однак культура за самою своєю суттю єдина, універсальна, інтегральна. В основі цієї єдності стоїть людина. Культура не може бути антилюдською, втрачати або порушувати масштаб людини. Наука, техніка, мистецтво повинні входити в культуру як складові частини, або, точніше, як елементи, в яких має відобразитися ціле, тобто культура. І саме як елементи культури наука, техніка й мистецтво мають бути відображені в діяльності гуманітаризованої школи. Якщо цього немає, то ці елементи виявляються поза культурою і саме так сприймаються у

ОСВІТА —
XXI СТОЛІТТЯ

процесі навчання. Опозицією культури може бути лише безкультур'я. І тут доводиться констатувати, що технократичне мислення, незважаючи на видиму привабливість, яка полягає в досконалому володінні засобами й методами, вже сьогодні зміщується на межі культури, а то й виявляється поза нею. Це небезпечно для людства. Усвідомлення цієї безпеки і породило рух за гуманізацію і гуманітаризацію середньої та вищої освіти.

Поряд з гуманітаризацією важливим аспектом гуманізації освіти є її фундаменталізація як поглиблення теоретичної, загальноосвітньої і загальнокультурної компоненти в змісті освіти. Найважливішою складовою частиною фундаменталізації освіти має стати методологізація її змісту — єдиний конструктивний шлях подолання суперечності між невпинно зростаючим обсягом наукових знань та інформації і обмеженим часом навчання. При цьому йдеться про всі рівні методології: філософський, загальнонауковий, конкретнауковий. Лише за такого підходу можна перейти від вивчення вузькоспеціалізованих (і гуманітарних, і природничо-наукових) знань до розгляду методологічно важливих знань. Саме вони сприяють формуванню цілісної картини світу, подоланню технократизму й підвищенню рівня духовної культури учнів.

Фундаменталізація освіти передусім вимагає радикального перегляду змістового наповнення й методичних підходів до вивчення гуманітарних і соціально-економічних дисциплін. У сучасній школі орієнтація на мету, прийоми й методи соціально-функціонального маніпулювання змістом і цінностями культури підпорядкувала собі вивчення гуманітарних предметів. Цим вона й позбавила їх власне гуманітарного змісту. Так, рідна мова, історія, література, образотворче мистецтво, музика майже нічим не відрізняються за формами й методами вивчення від природни-

чо-наукових дисциплін: ті самі вербалізація знання й догматичне його заучування, формалізація умінь та навичок, прийоми в оволодінні частковим, розбитим на дидактичні порції змістом, той самий антиісторизм у підсумковому узагальненні, який претендує на «абсолютну істину» чи на істину в останній інстанції.

У змісті сучасних гуманітарних і соціально-економічних навчальних предметів світова філософська й загальнокультурна спадщина перетворилася на катехізис, розрахований на широку аудиторію незалежно від мети й рівня навчання. Соціальність витіснила з цих предметів гуманітарність. Фундаменталізація і гуманітаризація освіти вимагають, щоб у підручниках і посібниках у доступній формі повніше викладався зміст філософських і етичних концепцій. Навчальна література покликана істотно допомагати учням у пізнанні історії і сучасності, світової культурної спадщини, в осмисленні свого існування й існування іншої людини. Зрештою, соціогуманітарний цикл навчальних предметів має бути націлений на формування в учнів такої соціальної картини світу, яка сприяла б їх адаптації до сучасного суспільства, що передбачає вироблення у школярів ставлення до іншої людини як до безумовної цінності.

Принципово важливим є насичення змісту гуманітарно-соціальної освіти ідеями неоднозначності, альтернативності. Засвоєння учнями цих ідей — необхідна передумова для формування в них уміння аналізувати різні типи суспільства, встановлювати їх специфічні риси. Від повноти їх реалізації залежить глибина розуміння суспільного розвитку, історичного процесу загалом.

Фундаменталізації потребують і зміст та організація вивчення предметів природничо-наукового профілю. Вона передбачає здобуття учнями системних знань про природу, які формують у них природничо-наукову картину

світу, розкривають головні гуманітарні цінності природознавства: історичний характер наукового пізнання світу, історичний підхід до тлумачення фундаментальних наукових теорій, модельний характер пізнання, зміну парадигм сучасних методів пізнання. Однак та наукова картина, яка формується сьогодні в школярів у процесі вивчення основ природничих наук, уже не зовсім відповідає справжній картині світу, і цю невідповідність треба усунути. Адже значення тих загальних закономірностей природи, на які потрібно звертати увагу під час вивчення природничих наук, виходить далеко за межі окремих природничих наук і природознавства в цілому й має світоглядний характер. У процесі навчання є можливість показати учням, що природничі науки вносять величезний вклад у розвиток філософії, теорії пізнання, світогляду, мови й культури. Сьогодні основна увага в цих науках зосереджується на дослідженні стохастизму й детермінізму законів природи, принципів симетрії і їх взаємозв'язку із законами природи; фундаментальних констант; принципів відносності, відповідності, неозначеності й доповнювальності; єдності видів взаємодії; системності й синергетизму об'єктів і явищ природи; взаємозв'язку мікро-, макро- і мега-світу тощо.

Особлива роль природничих наук у гуманізації освіти й школи зумовлена тим, що саме вони формують особливий тип раціональності критично-аналітичної. Він надзвичайно важливий для світоглядних орієнтацій сучасної людини, оскільки привчає до консенсусу, пошуку нестандартних розв'язків, до відносності систем відліку. Інакше кажучи, це дуже важливий для сучасного світу, для сучасного рівня культури спосіб мислення. Обмеження шару критичного типу раціональності мислення неминуче веде до сплесків у суспільстві містики, домінування міфологічної свідомості, появи масових

ОСВІТА — XXI СТОЛІТТЯ

психозів. За таких умов людська особистість перетворюється на іграшку в руках сліпих, а нерідко й злочинних сил, які вона сама породжує. Якщо наукова раціональність в індустріальних суспільствах обмежується, то будь-яка міфотворчість формує особливий тип мислення і сприятливий ґрунт для тоталітаризму, веде до втрати духовності, дегуманізації суспільства. А як відомо, і в минулому загибель цивілізацій починалася з деінтелектуалізації суспільства, з втрати духовності й сенсу життя.

Людина початку XXI ст. не може називатися освіченою, якщо не має уявлень про будову й основні закономірності розвитку Всесвіту, про принципи дії електронного обладнання, яким користується на кожному кроці, про основні біологічні, фізичні, хімічні, астрономічні та інші закономірності природи. Ці знання не менш важливі для формування високої духовності, ніж знання творів Гомера, Шекспіра чи Шевченка, відомостей про королівські династії Франції чи найвідоміших гетьманів України. Добре розуміючи це, в багатьох країнах світу, в тому числі й Росії, у гуманітарних вищих навчальних закладах запроваджено вивчення досить широкого курсу природознавства. Це вимагає також забезпечення належного статусу предметів математичного і природничого циклів у школі, відпрацювання державного стандарту природничо-математичної освіти. Він повинен включати справді соціально необхідні знання в доступному для засвоєння учнями обсязі та вигляді й бути обов'язковим для вивчення в загальноосвітніх школах усіх типів. Зміст стандарту має бути гуманітаризованим, тобто його вивчення повинне цілеспрямовано й систематично формувати в учнів загальні уявлення про природничі науки і знання про природу як важливий елемент культури кожної людини.

Фундаменталізація і гуманітаризація вивчення основ природ-

ничих наук передбачають звернення до людини як об'єкта наукового пізнання. У повсякденному навчанні природничих предметів людину рідко показують як частину природи. А тим часом цю ідею пропитували свого часу відомі представники природничих і гуманітарних галузей людського знання П. Флоренський, В. Соловйов, Д. Менделєєв, В. Вернадський, К. Цюлковський, Л. Толстой, Ф. Достоєвський, О. Чижевський та ін.

Формування у школярів світоглядних і наукових уявлень про себе як об'єкт природи, громадянського почуття особистої відповідальності за майбутнє світу, яке ґрунтується на знанні законів природи, допоможе учням об'єктивніше сприймати й оцінювати своє існування на Землі, більш розумно й розважливо ставитися до своїх власних життєвих сил і здібностей. Знання законів природи, яким підкорюється багато в чому поведінка людини, сприятиме формуванню тверезого критичного ставлення до інформації про телепатію, телекінез, парапсихологію та інші загадкові явища, пов'язані з психікою людини й резервами людського організму.

Соціокультурне спрямування змісту математики й природознавства полягає в органічному відображенні в ньому, з одного боку, елементів соціальної історії науки, а з іншого — наукових біографій. Олюднення природничо-математичного знання полягає саме в тому, щоб не зводити його до голих наукових фактів, а розглядати початки історії їх відкриття, знайомити з долями видатних творців наукового знання, впливом їх і відкритих ними істин на розвиток цивілізації, у тому числі й розв'язання її гуманітарних проблем. Вивчення природознавства стимулюватиме дослідницький інтерес, якщо його змістом стане історія науки: боротьба особистостей і інтелектів, психологічні портрети вчених, опис стилів дослідницького пошуку тощо. В цьому випадку воно

заціпатиме не лише розум, а й душу учня, сприятиме формуванню світогляду.

Якщо ми говоримо про гуманізацію освіти як про її «олюднення», а будь-яка людина завжди має цілком певну національність і особливості менталітету, які визначаються національністю, тобто особливості інтелекту, характеру, звичок тощо, то виникає цілком правомірне запитання: а чи може й чи повинна освіта бути національною, мати якісь національні особливості і спрямування?

Цілком зрозуміло, що загальна освіта, загальноосвітня школа завжди є національними, хоча б тому, що тут вивчаються рідна для учня мова й література, національна історія і географія, культура тощо. Національна школа передає молодому поколінню неоціненне багатство, нагромажене поколіннями, — моральні підвалини, традиції, духовні цінності, історичну пам'ять свого народу. Все це виховує міцний імунітет проти духовного зубожіння, національного нівелювання, зумовлює історичний розвиток нації.

Особливість національної школи в тому, що вона передає молодому поколінню культуру народу в усій широті цього поняття. Традиції, фольклор, національний епос, музика й образотворче мистецтво, художні промисли і ремесла, етнопедагогіка і народна медицина, філософія і релігія — все це тією чи іншою мірою входить до змісту освіти, до програм і підручників національної школи.

Зміст національної освіти включає все багатство вироблених людством знань. Національна школа повинна прагнути розглянути особливості й те спільне, що історично становить (часто дуже суперечливо) багатющу палітру різних народів, їхніх культур, показати цінності кожного народу й історичну унікальність його багатонаціонального коріння. В змісті національної освіти мають бути виділені проблеми,

**ОСВІТА —
XXI СТОЛІТТЯ**

що показують, як насправді протягом нашої ери взаємозбагачувалися сусідні народи, транслюючи через себе різні культури, дають змогу подивитися на себе збоку, зруйнувати стереотипи і передсуди відносно один одного і, можливо, зрозуміти нарешті, що навколо не потенціальні вороги, а добрі сусіди і союзники.

В Європі вже є загальноєвропейські підручники, побудовані на культурологічній основі, в яких дається оцінка не блискучим перемогам одних народів над іншими, а їхньому внеску в загальноєвропейську культуру, науку, освіту.

Лише широка гуманітаризована освіта може повністю розкрити перед кожним ту істину, що в кожного народу є щось добре, чим він завдячує іншим народам, а отже, всьому людству, частиною якого він є. Перед людиною гуманітаризована освіта розкриває, нарешті, і ту істину, що є і певна загальнолюдська солідарність, і що люди різних національностей можуть не лише знати одну й ту саму істину і визнавати одну й ту саму справедливість, а й поєднувати свої зусилля для здійснення в житті блага, яке однаково розуміють.

Нині багато хто, в тому числі й серед педагогів, ставить собі питання про нашу національну ідею. Такою ідеєю, що могла б об'єднати суспільство навколо

спільних завдань, може бути ідея абсолютного пріоритету знань, абсолютної їх цінності в житті окремої людини і всього суспільства. В цивілізованому суспільстві така ідея перестає бути лозунгом, а стає нормою повсякденного життя. Наприклад, у США, Японії, Норвегії, Сінгапурі та інших країнах світу національною ідеєю проголошена цілеспрямована політика підвищення якості освіти в країні. В цьому розумінні можна говорити про певну ідеологію цього суспільства.

Основна проблема будь-якої країни — це місце в світі, те, що вона може йому запропонувати, не розбалакування про духовність, а щось конкретне. На наш погляд, цілісна, несуперечлива, гармонійна і повна модель гуманізованої освіти могла б стати національною ідеєю країни. І ми б зайняли гідне місце в світовому розподілі праці, стали б конкурентоспроможними на світовому ринку праці. Адже це і є пропозиція інтелектуального продукту, так давно очікувана зміна парадигми освіти. Думка про необхідність реформувати освіту не нова, але, щоб дістати ефективні результати, її треба зробити національною ідеєю. Інакше доведеться зникати до того, що ми в освіті йдемо «далеко не попереду планети всієї».

Отже, ми розглянули основні принципи гуманізації освіти.

Підсумовуючи сказане, наголосимо, що гуманізація освіти — це прорив до якісно нової школи, де не буде місця для бездуховності й відчуження людини від світової культури, знеособлення людини, невігластва, нудьги й моралізаторства. Майбутнє української школи — перетворення її в центр всебічного і гармонійного виховання особистості. Гуманізація покликана трансформувати середню і вищу школу в головну лабораторію вільного життя всього суспільства, зону вільного розвитку дітей та молоді, де процес пізнання й навчання є для них справжнім святом. Культурне середовище, необхідне для повноцінного розвитку людини, починається в системі освіти.

Треба шукати дійові засоби й методи опору дегуманістичним тенденціям, шляхи побудови освіти на цінностях гуманізму. Освіта, якщо вона наповнена не лише інтелектуальним, а й моральним змістом, формує гостру потребу в етичній і громадянській реформації, є фактором демократичного прогресу, національної безпеки і соціальної динаміки. Лише через гуманістичну освіту Україна може подолати деградацію історичного буття, прийти до справжньої демократії, соціального благополуччя, зміцнити свою безпеку і зайняти гідне місце в світовому людському співтоваристві.

Питання не риторичне, бо новий Закон України «Про загальну середню освіту» робить серйозний, і здається, ще до кінця не усвідомлений виклик освітянам, вносячи серйозні зміни в гранично допустиме навантаження (ГДН) учнів, влучно названі «надто важливими для практики». Сказане ілюструють дані обрахунку ГДН за вимогами Закону для 12-річної школи та їх порівняння з 11-річним¹ планом (табл. 1).

¹Для порівняння ми використали типовий план (ТНП-11) 1998 р., часові показники якого залишались незмінними у планах 1999/2000 і 2000/2001 н.р. (О. Г.).

Олег ГІРНИЙ

АКСІОМИ НАВЧАЛЬНОГО ПЛАНУ

Закон України «Про загальну середню освіту» розпочав новий етап у розвитку галузі — перехід на 12-річний термін навчання. І логічно, що основним документом про школу стає її навчальний план. Але досі жодного проекту плану для 12-річної школи немає — перехідні плани Міністерства освіти і науки стосуються тієї ж 11-річної школи. Постає питання: хто і куди переходить за перехідним планом? Адже учні 11-річної школи на 12-річну не переходять, а учні 12-річної — мають учитися за планом саме 12-річки.